

UDK: 272-662 : [364.662 : 3]
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: studeni 2010.

Zdenko SPAJIĆ
Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu
Josipa Stadlera 5, BiH – 71000 Sarajevo
z.spajic@bih.net.ba

DJELOVANJE CRKVE U OSIROMAŠENOM DRUŠTVU: MILOSTINJA ILI INTEGRALNO OSLOBOĐENJE?

Sažetak

Posebno mjesto koje siromašni trebaju zauzimati u životu vjernika i Crkve kao zajednice vuče svoje korijene iz starozavjetne objave, a Isus je svojim djelovanjem, posebnim odnosom prema siromasima i učenjem proglasio kriterijem za prosuđivanje na konačnom sudu. Kroz svu povijest Crkva je posvećivala posebnu pozornost potrebama siromašnih i ublažavanju njihove bijede. Međutim, djelovanje Crkve u osiromašenom društvu poseban je izazov budući da nije riječ tek o siromaštvu kao nečem što se događa pojedincima, nego o stanju koje je rezultat djelovanja pojedinaca i skupina koji sustavno osiromašuju široke društvene slojeve i društvo kao takvo. Stoga je cilj ovoga članka promišljati o pravcima djelovanja Crkve u osiromašenom bosansko-hercegovačkom društvu. Pri tome se činjenica osiromašenja ne dokazuje, nego se uzima kao stvarnost. Nakon što je u prvom dijelu razgraničio određene pojmove, koje drži važnima za promišljanje teme i kojima će se vratiti kasnije definirajući određene postulate, autor u drugom dijelu dijakronijski proučava učenje Crkve i njezin odnos prema siromaštvu/siromašnima. Iako svaka podjela nosi sa sobom određenu dozu proizvoljnosti, ovdje su ipak razlikovana četiri razdoblja prema različitim naglascima učiteljstva u pogledu siromaštva. Povijesni prikaz daje jasan odgovor na pitanje postavljeno u naslovu, naime da djelovanje Crkve treba biti usmjereno prema integralnom razvoju, iako pomoć ugroženima ostaje sastavni dio. U završnom dijelu, polazeći od pretpostavke da davanje smjernica za djelovanje spada na pastire Crkve, autor se ograničava na formuliranje misaonog horizonta unutar kojega bi Crkva, njezini predvodnici i svi vjernici, trebala promišljati društvenu stvarnost, formulirati ciljeve i poduzimati inicijative za promjenu te stvarnosti. U tom kontekstu donosi tri načelna zadatka za djelovanje Crkve: 1) materijalna pomoć potrebitima; 2) kritika struktura; 3) osnaživanje naroda kao čimbenika djelovanja.

Ključne riječi: poslanje Crkve, siromaštvo, milostinja, osiromašeno društvo, strukture grijeha, povlaštena ljubav za siromašne.

Uvod

Odnos vjernika prema siromasima u judeokršćanskoj tradiciji ima posebno značenje jer je on utemeljen na odnosu prema Bogu. Polazeći od Božje milosrdnosti, koji zemlju i sva njezina dobra daje svim ljudima, Stari zavjet traži da među Izraelcima ne bude siromaha (usp. Pnz 15,4). Ako pak ima onih koji su ostali bez životne sigurnosti, a to su prije svega udovice, siročad i stranci, obveza je Božjega naroda brinuti se za njih kroz niz zakonskih uredbi, kao što je zahtjev da se ne žanje cjelokupna njiva, zabrana pabirčenja žetve i paljetkovanja vinograda kako bi ostalo nešto siromasima i strancima (usp. Lev 19,9-10); svake treće godine desetina prihoda je namijenjena njima (Pnz 14,28); svake sedme godine je trebalo oprostiti dugove (Pnz 15,1). Utemeljenje za sve te odredbe leži u tome što je Jahve Bog njihov (usp. Lev 19) kojemu pripada zemlja (Lev 25,23). Nepoštovanje tih odredbi nailazi na žestoku kritiku proroka. Na poseban se način kritizira licemjerstvo bogoslužja koje nije povezano s pravednošću i brigom za siromahe (usp. npr. Iz 1,11-17; 58, 2-7; Am 5,21-24; također Sir 34,20-22).

Novi zavjet nastavlja na starozavjetnoj tradiciji. Sâm Isus rođen je u uvjetima siromaštva, a tijekom svojega javnog djelovanja nema nikakva materijalna sredstva doli skrbi onih koji su podržavali njega i apostole. Isus započinje svoje javno djelovanje naviještanjem kraljevstva Božjega koje sa sobom donosi Radosnu vijest siromasima, vid slijepima te oslobođenje potlačenih i zatočenih (usp. Lk 4,16-21). Isus je blizak siromasima i naziva ih blaženima, a onima koji ga žele slijediti, savjetuje da prodaju sve, podijele siromasima te krenu za njim. Konačno, Isus se izjednačuje sa siromašnima i postavlja odnos prema njima kao kriterij za vječno blaženstvo ili vječno prokletstvo (usp. Mt 25,31-46).

Crkva je od samoga početka posvećivala posebnu pozornost siromašnima. Slavlje euharistije u prvoj Crkvi bilo je bitno obilježeno brigom za siromahe. Nakon dobivanja slobode i prerastanja u službenu religiju, briga za siromahe nije zaboravljena, nego je uvijek isticana kao prioritetna dužnost, iako je tijekom povijesti imala različite oblike. Međutim, s razvojem novih prilika tijekom novoga vijeka, Crkva je počela gubiti ulogu ekskluzivnog skrbnika za siromašne koje je imala tijekom stoljeća. U tim novim okolnostima u pitanje je stavljeno i samo crkveno shvaćanje siromaštva i njezin odnos prema siromasima. Konačno, sama će se Crkva, iako neće nikada odbaciti siromaštvo kao evanđeoski savjet i ublažavanje bijede siromaha kao dio vlastitoga poslanja, početi baviti ne samo posljedicama nego i uzrocima siromaštva

te će dublje analizirati uzroke koji vode do siromaštva. Budući da je društvo živi, dinamički organizam koji se razvija, pitanje djelovanja Crkve u siromašnom društvu uvijek je nov izazov koji traži analizu uzroka i predlaganje smjernica za djelovanje. Ta analiza je to potrebna ako je riječ o osiromašenom društvu, što upućuje na postojanje čimbenika ugrađenih u sustav, a koji osiromašuju društvo.

1. Definiranje pojmova

1.1. Djelovanje Crkve

Pod djelovanjem Crkve razumijevamo sveukupno djelovanje naroda Božjeg u naviještanju Radosne vijesti i ostvarenju kraljevstva nebeskoga na zemlji, a koje se očituje u liturgijskom slavljenju i promicanju pravednosti i mira u svijetu. Na tragu II. vatikanskog sabora i posaborskog učenja, u ovom se radu zastupa ideja da socijalno poslanje jest integralni dio općeg poslanja Crkve.¹ Kad je riječ o specifičnim zadaćama hijerarhije ili vjernika laika, bit će izričito naglašeno gdje god je to moguće.

1.2. Integralni razvoj

Pod pojmom integralni razvoj razumijevamo razvoj svakoga čovjeka i cjelokupnog čovjeka, u svim njegovim dimenzijama i sa svim njegovim potrebama i kapacitetima, kako je to definirano u dokumentima crkvenoga učiteljstva.² Dakle, taj pojam ne označava samo razvoj u ekonomskom pogledu, nego uključuje prije svega transcendentnost čovjeka i njegovu potrebu Boga. Integralni razvoj može se označiti i kao „prijelaz od manje ljudskih u ljudskije uvjete“, pri čemu ti drugi označavaju: „uspon iz bijede do posjedovanja nužnoga, pobjeda nad socijalnim nevoljama, proširivanje znanja, stjecanje kulture, veće poštovanje dostojanstva drugih, okretanje duhu siromaštva, suradnja u

¹ Za više pojedinosti o tom pitanju, vidi, Zdenko SPAJIĆ, „Prezbiterijska služba i socijalno poslanje Crkve“, *Vrhbosnensia*, 13 (2009.), 207-209.

² Vidi posebno PAVAO VI., *Populorum progressio. Enciklika o razvitku naroda* (26. III. 1967.), Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, 1991. (dalje: PP); IVAN PAVAO II., *Sollicitudo rei socialis – Socijalna skrb. Enciklika o dvadesetoj obljetnici enciklike Populorum progressio* (30. XII. 1987.), Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, 1991. (dalje: SRS); BENEDIKT XVI., *Caritas in veritate – Ljubav u istini. Enciklika o cjelovitom ljudskom razvoju u ljubavi i istini* (29. VI. 2009.), Zagreb, 2009., (dalje: CV).

korist zajedničkog dobra, volja za mir, a još i čovjekovo sve ljudskije priznavanje najviših vrijednosti i Boga koji im je izvor i svrha. Najzad, i kao najvažnije: vjera...³ Umjesto pojma „integralni razvoj“ mogao bi se upotrijebiti i pojam „oslobođenje“, ali zbog opterećenosti toga pojma, opredijelio sam se za integralni razvoj.⁴

1.3. Društvo i zajednica

Iako mnogi ne prave, niti priznaju, razliku između društva i zajednice, u ovom se radu zastupa ideja da su društvo i zajednica dvije različite stvarnosti međusobnih ljudskih odnosa. Na temelju distinkcije koju pravi Ferdinand Tönnies⁵, i na tragu političke filozofije Jacquesa Maritaina⁶, zajednica (*Gemeinschaft*) određena je objektom koji prethodi određenju ljudske inteligencije i volje te djeluje nezavisno od njih kako bi stvorio zajedničke osjećaje, psihološku strukturu i običaje. Zajednica je rezultat nasljedstva i povijesnih danosti te stoga i socijalne relacije proistječu iz tih stvarnosti. Društveni pritisak u zajednici dolazi od prisile koja nameće čovjeku prihvatljive načine ponašanja na deterministički način. Nasuprot tome, društvo (*Gesellschaft*) određeno je zajedničkim objektom koji treba biti ostvaren ili postignut, te stoga ovisi o ljudskoj inteligenciji i volji. Društvo je rezultat razuma i moralne snage, a društvene relacije proizlaze iz određene inicijative ili ideje i ovise o voljnom određenju osoba. Društveni pritisak dolazi od zakona, racionalnih odredbi ili određene ideje za postizanje zajedničkog cilja. Sukladno toj distinkciji, nacija je primjer zajednice, a političko društvo (eng. *body politic*) i država primjeri su društva. Takva distinkcija čini se posebno opravdanom u kompleksnoj zemlji kao što je Bosna i Hercegovina, gdje se u neprestanoj napetosti i sukobu nalaze pripadnosti različitim stvarnostima međuljudskih odnosa, napose pripadnost određenoj nacionalnoj skupini i političkom društvu. Zdrava politička filozofija, koja bi polazila od tih razlika, bila bi od pomoći u izgradnji političkog društva u kojem je moguće promicati interese i ciljeve i različitih zajednica i društva u cjelini.

3 PAVAO VI., PP, 20-21.

4 U svezi s problematikom vezanom uz pojam “oslobođenja”, vidi, KONGREGACIJA ZA NAUK VJERE, *Instrukcija o nekim aspektima “Teologije oslobođenja”* (6. VIII. 1984.); *Instrukcija o kršćanskoj slobodi i oslobođenju – Libertatis conscientia* (22. III. 1986.), u www.vatican.va.

5 Ferdinand TÖNNIES, *Community and Society*, New Brunswick – London, 1996.

6 Jacques MARITAIN, *Man and the State*, Washington, DC, 1998.

1.4. Siromaštvo i osiromašenost

Pod siromaštvom razumijevamo stanje nedostatka potrebnih sredstava za normalan ljudski život. To stanje može biti rezultat najrazličitijih faktora, slučajnih ili namjernih. Netko se može naći u stanju siromaštva npr. zbog smrti hranitelja obitelji, loših procjena u burzovnim ulaganjima ili pak nepravednog djelovanja neke osobe ili institucije. Osiromašenost (eng. *impoverishment*) pak naglašava činjenicu da je siromaštvo kao stanje rezultat sustavnog djelovanja osoba, ustanova ili cjelokupnog sustava. „Siromaštvo je stanje ili uvjet koji može biti rezultat nesreće – nešto što se ljudima jednostavno *dogodi*. Međutim, pojam ‘osiromašenje’... naznačava promišljeno djelovanje. Osiromašiti jednu naciju ili narod /*nation or people*/ znači nanijeti im siromaštvo.“⁷ K tome, pojam siromaštva u ovome radu ne odnosi se na siromaštvo u duhu nego na stvarno siromaštvo, koje se naziva i materijalnim siromaštvom, a odnosi se na nedostatak osnovnih sredstava potrebnih za uzdržavanje života.⁸

2. Siromaštvo u crkvenom učenju

Crkva kroz mnoga stoljeća nije imala razvijeno sustavno učenje o siromaštvu u materijalnom smislu i uzrocima koji dovode do takva stanja. U biti, moderno učenje Crkve o siromaštvu započinje s prvom socijalnom enciklikom Leona XIII. *Rerum novarum* iz 1891. godine.⁹ Ta enciklika pokušava odgovoriti na izazove i probleme koji su se pojavili u formi radničkoga pitanja prouzročenoga industrijalizmom. To inicijalno učenje o siromaštvu i njegovim uzrocima razvijat će se dalje u dokumentima crkvenoga učiteljstva. Stoga je korisno promotriti njegove različite faze kako bismo uočili naglaske koje učiteljstvo stavlja u pogledu siromaštva, a sve sa ciljem uviđanja smjernica za djelovanje.

2.1. Stav Crkve prema siromaštvu do kraja srednjeg vijeka

U bilo kojem suvremenom promišljanju o djelovanju Crkve u osiromašenom društvu i traženju odgovora na pitanje u kojem bi

⁷ Donal DORR, *Option for the Poor. A Hundred Years of Catholic Social Teaching*, Maryknoll, NY, 1998., 294.

⁸ Usp. Gustavo GUTIERREZ, “The task and content of liberation theology”, Christopher ROWLAND (ur.), *The Cambridge Companion to Liberation Theology*, Cambridge, 1999., 25.

⁹ Usp. John O'BRIEN, “Poverty”, Judith A. DWYER (ur.), *The New Dictionary of Catholic Social Thought*, Collegeville, 1994., 771.

smjeru ona trebala djelovati, od pomoći nam svakako može biti pogled na povijesno iskustvo, poglavito ono iz vremena najdramatičnijih promjena prouzročenih industrijskom revolucijom. Pogled na siromaštvo, naravno, ovisi o kulturnom okružju. Budući da su se teologija i crkveno učiteljstvo razvijali u kontekstu zapadne civilizacije, ili bolje rečeno, budući da su teološka misao i Crkva utjecali na stvaranje zapadne europske civilizacije, nije čudno da postoji znatan stupanj sličnosti u shvaćanju siromaštva u kršćanskom svijetu. Paul Steidl-Meier smatra da zapadna misao shvaća siromaštvo kao nepromjenljivu činjenicu života, a proistječe iz „široke različitosti filozofskih i vjerskih uvjerenja koja vide siromaštvo bilo kao misterioznu sudbinu onih koji pate od nje bilo kao kaznu za grijeh. Ta su vjerovanja pothranjivala argumente u korist očuvanja društvene stabilnosti i služila su za legitimiziranje aristokratskog i hijerarhijskog društvenog poretka.“¹⁰

Temeljeni kršćanski stav prema siromaštvu proizlazi iz starozavjetne objave, gdje siromasi zauzimaju posebno mjesto u Božjem providonosnom djelovanju, i iz Isusova svrstavanja na stranu marginaliziranih krugova društva. Stoga je kršćanska zajednica od samoga početka posvećivala posebnu pozornost siromasima. Uz ispravnost nauka koji su naviještali, apostolima su jednako važni siromasi, što je nedvojbeno jasno izraženo nakon apostolskog susreta u Jeruzalemu gdje je utvrđena ispravnost naučavanja, a sv. Pavao prenosi zaključak savjetovanja: „mi ćemo među pogane, a oni među obrezane! Samo neka se sjećamo siromaha, što sam revno i činio.“ (Gal 2,10). Od samih početaka kršćanske zajednice ustanovljena je i služba đakona kojima je skrb o potrebitima bila prvotna dužnost. Kasnije će briga za siromaha postati jedna od temeljnih dužnosti biskupa koji će pri sjedištima svojih biskupija osnivati svratišta, hospicije, kuće za siročad... a za te potrebe izdvajana je četvrtina crkvenih prihoda.

Nedvojbeno je da je Crkva vodila posebnu skrb o siromasima kroz čitavu svoju povijest. Štoviše, kroz otprilike 19 stoljeća svojega postojanja, ona je imala ekskluzivno „pravo“ brinuti se o ugroženim slojevima društva. Međutim, da bismo razumjeli djelovanje određenoga subjekta, potrebno je poznavati i logički temelj koji stoji iza toga djelovanja. Stoga se javlja pitanje gledanja Crkve na siromaha i siromaštvo kroz povijest.

Općenito govoreći, možemo ustvrditi da su u Crkvi kroz dugi niz stoljeća postojala dva misaona i djelatna smjera u odnosu na siromaštvo. S jedne strane susrećemo smjer koji veliča siromaštvo kao

¹⁰ Paul STEIDL-MEIER, *Social Justice Ministry: Foundations and Concerns*, New York, 1984., 230.

stanje života koje je odgovaralo božanskom promislu. Utemeljenje za takav stav izvodi se iz Isusova života, ali i kasnijeg učenja istočnih crkvenih otaca i istočne monastičke tradicije.¹¹ Taj će smjer doživjeti svoj vrhunac u 12. i 13. stoljeću osnivanjem prosjačkih redova.¹² S druge pak strane, nalazimo drukčiji smjer promišljanja i djelovanja, a koji možemo okarakterizirati i kao dominantni stav kršćanstva u pogledu siromaštva, a on naglašava važnost kršćanske ljubavi, milosrđa i potrebe davanja milostinje siromašnima.

Navest ću tek dva primjera iz najranijih vremena koji sadržavaju bitne oznake shvaćanja i odnosa Crkve prema siromašnima i komplementarno prema bogatima. Ono što nalazimo u apokrifnom spisu Hermas iz 2. stoljeća o „dužnostima“ siromašnih i bogatih, može se uzeti kao paradigma za kršćansko gledanje na odnos između siromašnih i bogatih: „Siromašna osoba radi molitvom, u kojoj je on bogat, koju je primio od Gospodina... a bogata osoba jednako tako, bez predumišljaja, dijeli sa siromahom bogatstvo koje je primio od Gospodina. I to je djelo veliko i prihvatljivo Bogu.“¹³ Crkveni oci, za razliku od rimskoga prava koje je na vlasništvo gledalo kao apsolutno pravo, razvijaju ideju socijalno odgovornog vlasništva nad imovinom, što znači da nije riječ o posjedovanju imovine, nego upravljanju njome. Bogati trebaju davati siromašnima za njihove potrebe upravo zbog toga što su bogatstva zemlje dana svima.¹⁴ I ovdje možemo učenje Bazilija Cezarejskog navesti kao paradigmu za otačko učenje: „Tko je onda pohlepan? Onaj tko nije zadovoljan onim što mu je potrebno. Tko je onaj tko otima drugima? Onaj tko nagomilava ono što pripada svima. Nisi li *ti* pohlepan? Nisi li *ti* onaj tko otima drugima? Ti si primio ove stvari da upravljaš njima, a pretvorio si ih u svoje vlasništvo! ... Kruh koji zadržavaš, pripada glad-

11 Usp. D. MCCARTHY, „Poverty”, *New Catholic Encyclopedia*, The Catholic University of America, Washington, 2003., 565.

12 U razdoblju koje je uslijedilo nakon osnivanja prosjačkih redova, broj onih koji su tražili pomoć i pouzdavali se u milostinju, znatno je porastao. Ta je pojava bila rezultat čestih prirodnih nedaća, ali i sklonosti ljudi da prijevarom dođu do pomoći. Prema Brianu Pullenu, najkasnije od 12. i 13. stoljeća, kanonisti su tvrdili da su pojedini siromasi zaslužniji od drugih, da bi trebalo ustanoviti jedan dobrotvorni red i da će pomaganje siromaha koji to ne zaslužuju, kao na primjer onih koji su siromašni zbog lijenosti, ugroziti društveni poredak. Stoga su civilne vlasti imale posebno zaduženje disciplinirati buntovne siromahe. Vidi Brian PULLEN, „Poverty, charity, and social welfare”, John WITTE - Frank S. ALEXANDER (ur.), *Christianity and Law: An Introduction*, Cambridge, 2008., 191.

13 PASTIR HERMAS, Similitude 3 (51, 5-7). Citirano u Daniel G. GROODY (ur.), *The Option for the Poor in Christian Theology*, 84.

14 Usp. Rodger CHARLES, *Christian Social Witness and Teaching: The Catholic Tradition from Genesis to Centesimus Annus*, I, Herefordshire, 1998., 86.

nima; kaput koji držiš zaključanim u ormaru, pripada golima... Ti si povrijedio toliko ljudi, koliko si mogao pomoći s tim stvarima.“¹⁵

Iz navedenih primjera možemo izdvojiti nekoliko elemenata koji sačinjavaju okosnicu kršćanskog gledanja na siromaštvo kroz stoljeća koja će uslijediti. Prvo, siromaštvo je stanje koje dolazi od Boga, jednako kao i bogatstvo. Drugo, siromah treba biti zadovoljan svojim stanjem i obilovati duhovnim bogatstvom jer će to u konačnici biti nagrađeno. Treće, bogataš također treba biti zahvalan za bogatstva i dijeliti ih s onima koji su siromašni. Četvrto, uz siromaštvo kao „sudbinu“, njegov uzrok može biti i osobni grijeh bogatih ljudi koji su se odali pohlepi. Teološka misao ne bavi se uzrocima siromaštva, nego prije svega raspodjelom dobara koja je Bog stvorio i dao svima na raspolaganje, što uključuje potrebu i obvezu bogatih i bolje stojećih da svoja dobra podijele sa siromašnima. Uz već spomenute uzroke, koji leže u Božjem providenju i pohlepi bogatih, nerijetko će se kao uzrok siromaštva navoditi i lijenost osoba koje su bile pogođene tom nedaćom. Stoga je Crkva tijekom cijelog srednjeg vijeka pravila razliku između siromaha koji su u tome stanju zbog određene nesposobnosti i onih koji su siromašni zbog skitništva.¹⁶

Ako je takvo shvaćanje siromaštva i odnos Crkve prema siromasima iz današnje perspektive nerazumljivo ili u najmanju ruku čudno, ono postaje puno razumljivije u svjetlu društvenoga uređenja u kojem je formulirano. Iako je teško odrediti je li kršćanska teologija utjecala na stvaranje europskoga društvenoga uređenja i kulturnog okružja u srednjem vijeku ili je kulturno okružje utjecalo na definiranje pojedinih aspekata crkvenoga života, kao što je npr. odnos prema siromasima, razumljivo je ipak da je takvo kulturno i društveno podneblje pogodovalo razvoju takva stava prema siromasima. Feudalizam, koji je u Europi bio jedini oblik društvenoga uređenja od otprilike 7-8 stoljeća pa do njegova nestanka, koji je započeo tijekom 18. stoljeća a službeno je proglašen 1848. godine, predstavljao je organičko-hijerarhijski oblik društvenoga uređenja koji se sastojao od cijele mreže međusobnih prava i obaveza. Jača strana (car, kralj, veleposjednik) pružao je zaštitu slabijoj strani, koja je za uzvrat trebala ispuniti određene obveze prema gospodararu (dati vojnike za rat ili plodove zemlje, raditi na posjedu...) i iskazivati mu poštovanje. Seljak je od feudalca dobivao zemlju za obrađivanje, a za uzvrat je trebao dati određeni „porez“ u

15 Bazilije CEZAREJSKI, Propovijed 6, 7. Citirano u Daniel G. GROODY (ur.), *The Option for the Poor in Christian Theology*, 80.

16 Usp. MCCARTHY, "Poverty", 565. Jednu skupinu lažnih siromaha sačinjavali su lažni hodočasnici koji su se potucali od mjesta do mjesta i prosili pomoć.

naravi. Razumljivo da je u takvu društvenom uređenju prevladavalo shvaćanje da, osim onih koji su bili nesposobni za rad, jedino lijenčine i skitnice koji nisu htjeli raditi mogu biti siromasi.

2.2. *Izazovi industrijske revolucije i reakcija Crkve*

Ideja da čovjek ne mora biti siromašan ako može i hoće raditi, doživjela je izazov s industrijskom revolucijom koja se rashuktava u drugoj polovici 18. stoljeća i s razvojem industrijskog kapitalizma kao njezinim integralnim dijelom. Još prije toga Crkva je bila suočena s predbacivanjima da svojim veličanjem siromaštva zapravo produbljuje i širi problem siromaštva u društvu.¹⁷ Za Crkvu su najveći izazovi došli s renesansom te posebno s prosvjetiteljstvom koje je napalo crkvene stavove i u filozofskom i u religioznom obliku. Svojim veličanjem individualne osobe, njezinih prava i sloboda, prosvjetiteljstvo donosi na površinu novu filozofiju koja siromaštvo nije smatrala nečim što je unaprijed zadano i što je nepromjenljivo stanje ljudskoga života. Iz toga će shvaćanja izrasti i moderna ekonomija tržišta koja će naglasiti ulogu slobodnoga tržišnog natjecanja u kojem do izražaja dolazi inicijativa i sposobnost pojedinca. Stoga su siromasima mogli biti samo oni koji nisu imali inicijative ili nisu bili nadareni za takvu tržišnu utrku.¹⁸

Međutim, argumenti prosvjetiteljstva i industrijskog kapitalizma nisu odražavali istinitu stvarnost. S industrijskom revolucijom i s razvojem industrijskog kapitalizma dolazi do svojevrsnoga presedana da postoji društveni sloj koji želi raditi i radi, ali je ipak siromašan. Razlozi za siromaštvo leže upravo u sustavu koji je nastao sa industrijskim kapitalizmom. Naime, s urušavanjem tradicionalnog načina života koji je bio izgrađen u feudalnom društvu, u industrijskom kapitalizmu imamo, s jedne strane, vlasnike kapitala kojima je stjecanje profita bio osnovni cilj, a da socijalnim pitanjima nisu posvećivali potrebnu pozornost. S druge strane, imamo radničku klasu koja je ovisila o radnome mjestu u tvornicama. Tradicionalni način života, u kojem su ljudi bili zbrinuti u okviru manjih zajednica ili cehova, potpuno se raspao tako da su radnici bili prepušteni sami sebi. Istodobno je industrijalizacija potaknula masovne migracije pučanstva u urbanizirana središta, što je znatno povećalo ponudu radne snage, a vlasnike kapitala stavilo u poziciju da su mogli uzimati radnu snagu po minimalnoj cijeni i bez ikakvih prava. Mase radnika našle su se bez ikakve zdravstvene i socijalne skrbi te u iznimno lošim stambenim uvjetima. K tome

¹⁷ Usp. MCCARTHY, "Poverty", 565.

¹⁸ Usp. STEIDL-MEIER, *Social Justice Ministry*, 230-231.

je tehnološki napredak u industriji svakodnevno njihov rad činio sve manje potrebnim jer su strojevi nadomještali mnoštvo manualnog rada. Usprkos niskoj cijeni rada i odsutnosti prava i zaštite, radnik je bio egzistencijalno upućen na rad u tvornici jer je cijela obitelji ovisila isključivo o plaći koja je bila nužna za podmirivanje minimalnih potreba, kao što su stan i hrana. Niska cijena rada dovela je do toga da su upošljavane žene i djeca kako bi se namirila potrebna svota novca za uzdržavanje obitelji.¹⁹

Razumljivo je da su takve okolnosti tražile rješenja i bile plodno tlo za izrastanje različitih pokreta koji su tražili i nudili rješenja za okončavanje ili ublažavanje bijede radničkog sloja. Već u 18. stoljeću javljaju se različiti socijalni pokreti, od kojih su neki imali predznak katolički. Tijekom industrijske revolucije u Europi javlja se socijalizam kao pokret i reakcija na individualizam i zlouporabu privatnoga vlasništva na području proizvodnje dobara u industriji. Temeljna ideja socijalizma sastoji se u tome da dobra koja jedno društvo proizvodi trebaju pripadati svima, ne samo pojedincima. Proizvedena dobra trebaju biti jednako podijeljena svim članovima društva, a da bi to bilo moguće, potrebno je dokinuti privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Iako nosi zajednički naziv, taj pokret imao je više svojih pojavnih oblika. Utemeljiteljem socijalizma može se smatrati Francuz François Noël Babeuf koji je tijekom Francuske revolucije zagovarao dokidanje privatne imovine i nužnost klasne borbe. Socijalizam će dobiti manje-više sustavnu filozofiju i pravac djelovanja tek pojavom Karla Marxa i Friedricha Engelsa, koji su 1848. godine, na zamolbu *Socijalističke internacionale*, objavili *Komunistički manifest*. Iako se marksistička filozofija izgrađivala kroz više desetljeća i u više djela koja su objavili Marx i Engels, moguće je izdvojiti tri temeljne značajke te filozofije: 1) dijalektički materijalizam; 2) politička ekonomija utemeljena na teoriji vrijednosti rada; 3) teorija države i revolucije.²⁰

Reakcija Crkve na problematiku izraslu iz industrijske revolucije bila je obrambena i temeljena na tradicionalnom učenju o siromaštvu i odnosu prema siromasima. To se razdoblje obično naziva razdobljem otpora²¹ ili antimodernom katoličkom strategi-

¹⁹ Više o efektima industrijske revolucije, vidi, CHARLES, *Christian Social Witness and Teaching*, 286-317.

²⁰ Usp. CHARLES, *Christian Social Witness and Teaching*, 322-326.

²¹ Usp. Joseph N. MOODY, *Church and Society. Catholic Social and Political Thought and Movements 1789-1950*, New York, 1953., 23-40.

jom.²² Suočeni sa stalnim napadima tijekom modernog razdoblja, koji su prijetili ne samo uništenjem crkvenog položaja i statusa u društvu nego i samim uništenjem vjere i Crkve, pape ovoga razdoblja tražili su rješenje u osuđivanju novih misaonih i društvenih pojava te vraćanju starome društvenom poretku (*Ancien Régime*).²³ U pogledu siromaštva i odnosa prema siromasima, odnos Crkve je sličan. Za razliku od teološke misli, koja jednim svojim dijelom ide u korak s modernom misli i analizira društveno stanje i nove pojave te traži načina kako odgovoriti na izazove novoga vremena,²⁴ pape su nastavili u svojim enciklikama iznositi tradicionalno učenje o siromaštvu, koje se uglavnom svodi na savjetovanje i poticanje. Glede samih uzroka siromaštva, nalazimo manje-više tradicionalno učenje o razlozima siromaštva koje možemo svrstati u tri skupine.²⁵

Među najčešćim uzrocima navodi se siromaštvo kao stanje koje dolazi od Božjeg promisla. Polazeći od toga viđenja, učiteljstvo potiče siromahe da prihvate svoje stanje i zla kojima su pogođeni te nastoje izgraditi stav siromaštva u duhu za što će primiti vječnu nagradu. Tako npr. papa Pio IX. tješi siromahe da "ne trebaju biti žalosni zbog svojega stanja budući da samo njihovo siromaštvo olakšava njihov hod prema spasenju, ako podnose svoje stanje strpljivo

22 Usp. Joe HOLLAND, *Modern Catholic Social Teaching: The Popes Confront the Industrial Age 1740-1958*, New York – Mahwah, NJ, 2003. J. Holland donosi uvjerljiv argument o povezanosti razvoja industrijskog kapitalizma i definiranja katoličke strategije. On razlikuje tri faze razvoja industrijskog kapitalizma: 1) lokalni kapitalizam kojem odgovara kulturni izričaj modernog *Laissez-faire* liberalizma (1760.-1880.) i naziva ga tvorničkom revolucijom; 2) nacionalni kapitalizam s izričajem modernog liberalizma socijalnog blagostanja (1880.-1960.) pod nazivom revolucija strojeva; i 3) globalni kapitalizam s izričajem postmoderne krize liberalizma koji traje od otprilike 1960. godine i naziva ga elektroničkom revolucijom. Tim trima etapama razvoja industrijskog kapitalizma Holland jukstapozicionira tri razdoblja razvoja socijalnog učenja Crkve: 1) antimoderna katolička strategija koja obuhvaća razdoblje predleonovske konzervativne strategije (1740.-1780.) i kojoj odgovara kulturni izričaj aristokratske eurocentrične kršćanske civilizacije; 2) moderna katolička strategija s leonovskom prilagodljivom reformom (1878.-1958.) kojoj odgovara buržoaska eurocentrična kršćanska civilizacija; i 3) postmoderna katolička strategija s ivanovskim (Ivan XXIII.) radikalnim preporodom u globalnoj humanističkoj duhovnoj civilizaciji.

23 Za detaljniji prikaz toga razdoblja, vidi Joe HOLLAND, *Modern Catholic Social Teaching*, 31-104.

24 Usp., na primjer, Werner LEVI, *From Alms to Liberation. The Catholic Church, the Theologians, Poverty, and Politics*, New York, 1989., 11-15.

25 Usp. LEVI, *From Alms to Liberation*, 8-9.

i nisu siromašni samo u posjedovanju nego i u duhu”.²⁶ Sastavni dio toga učenja je i stav da nejednakosti u društvu dolaze po “naravi”, što nalazimo čak i u enciklikama Leona XIII.²⁷

Drugi uzrok siromaštva koji nalazimo u dokumentima učiteljstva pohlepa je bogatih i njihovo grešno nagomilavanje bogatstva. Ponovno ćemo citirati Pija IX. koji osuđuje “razuzdano sebeljublje, vrijedno prijekora, i vlastiti interesi koji gone mnoge da traže vlastite prednosti i profit bez ikakva obzira na svoga bližnjega. Smatramo to potpuno nezasitnom strašću za moći i posjedovanjem koja poništava sva pravila pravednosti i poštenja te nikada ne prestaje, bilo kojim sredstvima, zgrtati i pohlepno nagomilavati bogatstvo.”²⁸ Leon XIII. na sličan će način, konstatirajući da se kod mnogih privatni i javni moral razlikuje od evanđeoskog duha te upozoravajući na opasnost od isključiva usmjerenja na ovozemaljske stvari, ustvrditi da je “malen korak od želje za luksuzom do težnje za sredstvima kojima će se postići. Odatle nastaje neobuzdana pohlepa za novcem, koja zasljepljuje svoje zatočenike i, u ispunjenju svoje strasti, suludo ih naganja, često bez obzira za pravdu ili nepravdu, i nerijetko povezanu s odvratnim neobaziranjem na siromaštvo svojih bližnjih. Stoga se mnogi koji žive u krilu luksuza nazivaju braćom mnoštva koje u dubini svojega srca preziru; i na isti način, umom napuhanim ohološću, uopće ne misle poštovati bilo koji zakon ili poštovati bilo koju vlast.”²⁹

26 PIO IX., *Nostis et Nobiscum* (1849.), br. 22, engleski tekst u: *Papal Encyclicals 1740-1878*. Tekstovi enciklika iz razdoblja 1740.-1878., koji su navedeni u ovom radu, nalaze se u navedenom djelu, a prijevod na hrvatski je vlastiti.

27 Tako npr. Leon XIII. u enciklici *Quod apostolici* (1878.) u br. 9 govori: “Međutim, katolička mudrost, poduprta odredbama naravnog i božanskog zakona, provida s posebnom brigom za javni i osobni mir (*tranquility*) u svojoj doktrini i učenju glede dužnosti vlasti i raspodjele dobara nužnih za život i uporabu. Jer, dok socijalisti... tvrde da siromaštvo ne bi trebalo biti mirno podnošeno i da vlasništvo i privilegije bogatih mogu biti s pravom napadnute, Crkva, s puno većom mudrošću i dobrim osjećajem, prepoznaje nejednakosti među ljudima, koji su rođeni s različitim moćima tijela i uma, nejednakosti u stvarnom posjedovanju, drži dakle da pravo vlasništva i posjedovanja, koji izviru iz same naravi, ne smiju biti dirani i stoje nepovredivi.” Nadalje, u enciklici *Rerum novarum* (1891.), br. 14-15, osim individualnih razlika među ljudima, kao što su umne sposobnosti, marljivost, zdravlje i snaga, daje naslutiti da su klase rezultat naravi: “Iz same naravi proizlaze u ljudskom rodu velike i premnoge nejednakosti ... kao što se u tijelu pojedini udovi međusobno slažu i time stvaraju divan sklad, isto je tako i narav za državu odredila da se obje klase međusobno slažu i stvaraju ravnotežu.”

28 PIO IX., *Quanto conficiamur moerore* (1863.), br. 10.

29 LEON XIII., *Exeunte iam anno* (25. XII. 1888.), br. 6.

Treći uzrok siromaštva učiteljstvo nalazi u lijenosti radnika i njihovim neopravdanim ambicijama. Takav jedan primjer nalazimo u enciklici Leona XIII. gdje se govori o različitim uzrocima društvenoga urušavanja, među njima i o odbojnosti prema siromaštvu. Glede radnika, Papa govori da ta odbojnost "dolazi do izražaja u tendenciji da se pobjegne od posla, da se ustukne pred naporom, da se bude nezadovoljan svojim usudom, da upilji pogled na stvari koje su iznad njega i da nepromišljenom nadom iščekuje neko buduće izjednačenje vlasništva. Možemo zamijetiti da isti karakter prožima mase u živoj želji da zamijene život u ruralnim područjima za oduševljenja i zadovoljstva grada."³⁰

Iz navedenih primjera crkvenoga učiteljstva u pogledu uzroka siromaštva, vidljivo je da se problematika siromaštva svodi na osobnu razinu, bilo da se ohrabruje siromahe da izdrže svoj teški usud, bilo da se kritizira bogataše zbog njihove pohlepe i pretjeranog poriva za nagomilavanjem bogatstva. Ono što je odsutno u govoru o siromaštvu jest bilo kakva socijalna analiza uzroka siromaštva i nejednakosti u industrijaliziranom društvu. Učiteljstvo je nastavilo pristupati problemu siromaštva u novonastalim okolnostima industrijskog kapitalizma na sličan način kao i u feudalnom društvenom uređenju. Mnogi će reći da razlog za takav odnos leži u obrambenom stavu Crkve, što smo već spomenuli. Werner Levi, priznajući činjenicu da je Crkva razvila obrambeni stav zbog prijetnji njezinu preživljavanju, ipak tvrdi da je "položaj Crkve bio dodatno otežan njezinim stavom da je u raspravama, koje su se vodile oko socijalnog pitanja, ona sama bila glavna meta napada, dok je u biti samo socijalno pitanje bilo u žarištu."³¹ Jedan bitan čimbenik u definiranju ovakva stava Crkve leži svakako u prijetnjama koje su dolazile od socijalizma. Taj je pokret napadao temeljne društvene vrijednosti, propagirao ateizam i zagovarao nasilnu promjenu društvenoga poretka. Crkva je vidjela u socijalizmu glavnoga neprijatelja te se osjećala prisiljenom braniti tradicionalne vrijednosti, kao što su pravo na privatno vlasništvo i zagovaranje povratka *enciene regime*, što ju je nerijetko svrstavalo na stranu snaga restauracije u Europi kod kojih je i tražila podršku i pomoć.³² Borba protiv socijalizma je pak istodobno ostavljala dojam da je Crkva sklonija industrijskom kapitalizmu. Iako je Crkva sve vrijeme naglašavala važnost i pokušavala aktivno djelovati na ublažavanje teškog stanja siromašnih slojeva kroz milostinju, sirotišta, obrazovanje siromašne djece..., činjenica da nije poduzela

30 LEON XIII., *Laetitia sanctae* (08. IX. 1893.), br. 5.

31 LEVI, *From Alms to Liberation*, 17.

32 Sveta alijansa iz 1815.

dublju društvenu analizu u pogledu siromaštva te da nije adekvatno reagirala, za posljedicu je imalo gubljenje gotovo cijeloga radničkoga sloja iz okrilja crkvenoga utjecaja, što se u mnogim europskim državama osjeća i danas.

2.3. Razdoblje prilagođavanja i pokušaj modificiranja

Nakon višestoljetnoga odbacivanja svih modernih pojava i traženja rješenja u povratku na stari način društvenoga uređenja, pred kraj 19. stoljeća započinje novi smjer crkvenoga djelovanja koji pokušava djelomično prihvatiti nova događanja i utjecati na njihovo oblikovanje. Istina, taj novi pravac će se kroz nekoliko desetljeća miješati s naznakama prijašnjega, no ipak će tijekom 20. stoljeća postati sasvim prepoznatljiv kao novi pristup Crkve problemu siromaštva. Za razliku od pape Pija IX., koji u poznatom *Syllabus errorum* proglašava krivim učenje onih koji tvrde da se "Rimski Papa može i treba pomiriti i složiti s napretkom, liberalizmom i civilizacijom kako je u posljednje vrijeme uvedena",³³ njegov nasljednik Leon XIII. je još kao biskup u Perugii u svojoj korizmenoj poruci s odobrenjem citirao Montesquieua da se Crkva treba brinuti o ljudskoj sreći na zemlji kao i u budućem životu.³⁴ Novi pravac, koji će taj Papa zacrtati a njegovi nasljednici uglavnom slijediti, doći će do izražaja u prvoj enciklici posvećenoj u potpunosti "novim stvarima" i radničkom pitanju *Rerum novarum* (1891.). Iako ta enciklika, kao i cjelokupno učenje Leona XIII., ne predstavlja nikakav zaokret u crkvenom učenju, njezino značenje leži upravo u činjenici da je socijalno pitanje postalo središnja i isključiva tema jedne enciklike, čime je naznačen drukčiji pravac djelovanja.³⁵

Kao što smo već naprijed vidjeli, neki elementi tradicionalnog učenja o siromaštvu nastavili su se provlačiti i kroz učenje Leona XIII. Međutim, ta je enciklika zaokret u kojem Crkva na problem siromaštva

33 PIO IX., *Syllabus errorum*, br. 80. Citirano u Joseph N. MOODY, *Church and Society*, 234.

34 LEVI, *From Alms to Liberation*, 23.

35 Prva socijalna enciklika *Rerum novarum* dobrim je dijelom rezultat očekivanja i traženja mjesnih Crkava da se Sveta Stolica očituje o pitanjima s kojima su se lokalne zajednice suočavale i za koja su tražili rješenja već više od pola stoljeća. Poznato je da su aktivni katolički predstavnici hijerarhije i laika u industrijaliziranim zemljama, kao što su Francuska, Njemačka, Engleska, Belgija, SAD..., već dulje vrijeme podvrgavali analizi problem radnika te kritizirali vladajući kapitalistički sustav i ulogu države u njemu i predlagali rješenja za pravednije odnose na gospodarskom području. Među najpoznatije osobe spadaju biskup Emmanuel von Ketteler, Frederic Ozanam, Philippe Buchez...

ne gleda više isključivo u perspektivi potrebe da bogatiji i bolje stojeći svojim milodarima olakšavaju teret siromaha. U *Rerum novarum* nalazimo elemente koji upućuju na svijest da pojedini uzroci siromaštva leže u samom sustavu te nalazimo kritiku toga sustava i zahtjev da se izmijene oni elementi koji generiraju siromaštvo. Dva elementa posebno dolaze do izražaja kao izričaj kritike tadašnjega sustava industrijskog kapitalizma i zahtjeva da se praksa oblikuje na drukčiji način. Prvi se odnosi na učenje Leona XIII. da država treba intervenirati u zaštitu radničke klase. Suprotno klasičnoj tezi *Laissez-faire* kapitalizma da država treba osigurati samo uvjete za normalno funkcioniranje tržišta i zahvaćati samo u slučajevima kada jedna od ugovornih stranaka ne ispuni svoje obveze, papa Leon polazi od činjenice da radnička populacija, koja ujedno sačinjava najveći dio siromašne populacije, za razliku od sloja bogatih, nema drugih sredstava za zaštitu te je stoga upućena na posebnu zaštitu države.³⁶ Nadalje, radnici svojim radom doprinose najvećim dijelom izgradnji društvenoga bogatstva te stoga pravednost zahtijeva da država vodi posebnu brigu o zaštiti upravo radnika.³⁷ Područja gdje država treba intervenirati i zaštititi radnika odnose se na nedjeljni i blagdanski odmor, radi izvršenja vjerskih obveza, ali i radi odmora koji treba "bijedne radnike spasiti od ovisnosti od pohlepnih ljudi koji se zlonamjerno i neumjereno služe osobama i stvarima za vlastitu korist. Ne dopušta ni pravednost ni čovječnost tražiti toliko rada da zbog prevelikog napora oslabi duh, a i tijelo podlegne od umora."³⁸ To se posebno tiče zaštite žena i djece. Čak i kada je riječ o plaći, ako je radnik prisiljen iz straha ili nekog "većeg zla", prihvatiti manju plaću od one koju pravednost zahtijeva i ne uspije se izboriti ni pomoću posredničkih tijela, država je dužna zaštititi ga ako joj se obrati.³⁹

Drugi element vezan je upravo uz plaću, a direktno je suprotan kapitalističkoj logici ponude i potražnje. Naime, industrijski kapitalizam je ljudski rad držao tek jednom od roba u lancu proizvodnje čija se vrijednost određivala na tržištu, ovisno o ponudi i potražnji. Nasuprot tome, Leon XIII. govori o "pravednoj plaći"⁴⁰ kojom radnik treba moći uzdržavati sebe i svoju obitelj te uštedjeti dio plaće kako bi s vremenom mogao pribaviti sebi dio zemlje. Papa je bio uvjerenja da bi se

36 Usp. LEON XIII., RN, 29.

37 Usp. LEON XIII., RN, 27.

38 LEON XIII., RN, 33.

39 LEON XIII., RN, 34.

40 Leon XIII. ne koristi izrijekom pojam pravedne plaće.

na taj način smanjilo siromaštvo.⁴¹

Ta dva elementa iz prve socijalne enciklike nepobitno upućuju na zaključak da Crkva u odnosu na siromaštvo počinje prihvaćati da sustav može proizvoditi siromahe te stoga traži njegovo modificiranje. Pio XI. će biti još izričiti u enciklici *Quadragesimo anno* (1931.) kada konstatira da su za promjene postojećega stanja "potrebne dvije stvari: obnova institucija i popravljavanje ćudoređa".⁴² On će, doduše, predlagati restrukturiranje društva po uzoru na srednjovjekovne cehove, što nikada neće dobiti posebnu pozornost ni u društvu ni u crkvenom učenju, ali će zato uvesti u socijalni nauk koncepte poput "socijalna pravda"⁴³, "pravedna plaća"⁴⁴ i "supsidijarnost"⁴⁵, koji svi imaju za cilj zaštititi radnika i modificirati sustav da ne proizvodi sirotinju. Upravo Pio XI. pravi razliku između pauperizma, s jedne, i siromaštva radnika koji ne posjeduju imovinu, s druge strane, te se zauzima da se "bar u buduće obilje stečenog kapitala u istim razmjerima ne gomila kod bogatih i da se u dostatnoj mjeri razdijeli onima koji daju radnu snagu."⁴⁶

2.4. Zahtjev za transformaciju i integralni razvoj

Crkveno učiteljstvo će u razdoblju koje slijedi sve više primjenjivati socijalnu analizu na društvenu stvarnost, što će rezultirati sve učestalijim i izričitim zahtjevima za reformu društveno-ekonomskih mehanizama.⁴⁷ Međutim, u razdoblju koje smo upravo promatrali prevladava ideja korigiranja društveno-ekonomskih mehanizama koji trebaju pridonijeti pravednijoj raspodjeli sredstava. U središtu pozornosti na neki je način distributivna pravednost. S Ivanom XXIII. je pak započelo, a s Drugim vatikanskim saborom i posaborskim dokumentima uhvatit će puni zamah, novo razdoblje u kojem se naglašava važnost koncepta razvoja, ne odbacujući pri tome važnost kršćanskog

41 Usp. LEON XIII., RN, 35.

42 PIO XI., *Quadragesimo anno* (15. V. 1931.), Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, 1991. (dalje: QA), br. 78.

43 Usp. PIO XI., QA, 59.

44 Usp. PIO XI., QA, 64-76.

45 Usp. PIO XI., QA, 80-81.

46 PIO XI., QA, 61-62.

47 Usp. npr. PIO XII., *Summi pontificatus*, 59; *Evangelii praecones*, 17; *Haurietis aquas*, 174; Address to Italian workers (AAS, 35 /1943./, 175; IVAN XXIII., *Mater et Magistra*, 74-75, 83, 97,113; *Pacem in terris*, 22.

milosrđa.⁴⁸

Polazeći od činjenice da u vremenu kada bi ekonomski razvoj mogao ukloniti sve nejednakosti, on ih zapravo pogoršava te u nekim područjima donosi umanjeње društvenoga statusa zapostavljenih ili potpuno zanemarivanje siromašnih, Sabor iznosi uvjerenje suvremenoga svijeta da bi "velike tehničke i ekonomske mogućnosti kojima raspolaže današnji svijet mogle i morale ispraviti to žalosno stanje stvari. Zato svi traže mnoge reforme u ekonomsko-socijalnom životu i promjenu mentaliteta i ponašanja."⁴⁹ Sabor ne samo da potvrđuje tradicionalno učenje Crkve kao npr. ono da siromašan čovjek u ekstremnim situacijama potrebe za uzdržavanje života smije uzeti od bogatstva drugih, opću namjenu dobara i socijalnu usmjerenost privatne imovine,⁵⁰ pravo na udruživanje u sindikate,⁵¹ nego također govori o nužnosti "da se uzmogne udovoljiti zahtjevima pravde i pravičnosti, treba se živo založiti... [da se] što brže uklone goleme ekonomske nejednakosti koje su povezane s individualnom i socijalnom diskriminacijom koje danas postoje a često se povećavaju."⁵² Nadalje, Sabor ne prihvaća logiku ekonomskih zakona koji radnika prečesto čine robom rada i zahtijeva da se rad prilagodi potrebama osobe i njezinim obiteljskim uvjetima.⁵³ Isto se naglašava i u području poljoprivrede, gdje Sabor upire prst u područja poput Latinske Amerike s malim brojem velikih zemljoposjednika i velikim brojem siromašnih ljudi bez zemlje. Zemlja leži neobrađena zbog profita, a radnici bez zemlje nerijetko su prisiljeni raditi za plaću nedostojnu ljudskoga bića ili su eksploatirani od strane posrednika. "Lišeni svake sigurnosti žive u takvoj osobnoj ovisnosti da im je uskraćena gotovo svaka mogućnost inicijative i osobne odgovornosti a prijeći im se i svaki kulturni napredak i svako sudjelovanje u društvenom i političkom životu. Nužne su stoga, prema različitim slučajevima, reforme: da se povećaju prihodi, poprave radni uvjeti, poveća sigurnost kod unajmljivanja i da se podupire osobna inicijativa." Stoga i zahtjev Sabora "da se nedovoljno obrađivani posjedi podijele onima koji će takvo zemljište moći učiniti plodnim."⁵⁴

Mnogi su kršćani ovaj govor Sabora doživjeli revolucionarnim

48 Usp. DRUGI VATIKANSKI SABOR, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (8. XII. 1965.) , Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, 1991. (dalje: GS), br. 63-72.

49 DRUGI VATIKANSKI SABOR, GS, 63.

50 Usp. DRUGI VATIKANSKI SABOR, GS, 69.

51 Usp. DRUGI VATIKANSKI SABOR, GS, 68.

52 DRUGI VATIKANSKI SABOR, GS, 66.

53 DRUGI VATIKANSKI SABOR, GS, 67.

54 DRUGI VATIKANSKI SABOR, GS, 71.

te stoga ne treba čuditi da je uslijedio čitav niz dokumenata na lokalnoj razini koji su razrađivali pitanja ekonomskog i političkog života te tražili rješenja za pravednije odnose.⁵⁵ Tome je pridonio i stav pape Pavla VI. da on, suočen s različitošću situacija u svijetu, ne može dati svevažeci odgovor niti to spada na crkveno učiteljstvo.⁵⁶ Također ne treba čuditi da je taj govor našao najviše odjeka tamo gdje je bilo najviše katolika koji su u isto vrijeme bili i najvećim dijelom siromašni – u Latinskoj Americi gdje je borba za pravednost iznjedrila pokret poznat pod nazivom teologija oslobođenja.⁵⁷

U posaborskom razdoblju, crkveno je učiteljstvo pak nastavilo dalje pridavati pozornost pitanjima vezanim uz siromaštvo, poglavito manjkavostima sustava koji generira nerazvijenost i siromaštvo. Na tragu učenja Drugog vatikanskog sabora, Pavao VI. će svoju jedinu socijalnu encikliku posvetiti pitanju integralnog razvoja. Prvi Papa, koji je putovao izvan Italije te je imao prigodu vidjeti lice siromaštva,⁵⁸ daje izričitu osudu liberalnog ekonomskog sustava koji proizvodi nejednakosti. Iako je industrijalizacija donijela znatne pozitivne promjene, iz tih promijenjenih okolnosti izrasli su i određeni koncepti "koji je profit smatrao bitnim pokretačem ekonomskog progresa, konkurenciju vrhovnim zakonom ekonomike, privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju apsolutnim pravom bez ograničenja i odgovarajućih socijalnih obveza. Taj neobuzdani liberalizam vodio je u diktaturu... [koja je uzročnik] 'međunarodnog imperijalizma novca'."⁵⁹ Mnoge negativne pojave, kao što su povećane patnje, nepravedne prakse i bratoubilački sukobi, nisu rezultat same industrijalizacije, nego pogubnih ekonomskih koncepata, obično nazivanih kapitalizmom, koji su izrasli zajedno s industrijalizacijom.⁶⁰

Papa Ivan Pavao II. od samoga početka svojega pontifikata ocrta stanje suvremenoga svijeta podijeljenog na bogate i siromašne

55 Navest ćemo samo neke od njih: Latinskoamerička biskupska konferencija (CELAM), Završni dokumenti zasjedanja u Medellinu, 1968. i Puebli, 1979.; Američka biskupska konferencija (USCCB): *Economic Justice for All* (1986.) i *The Challenge of Peace: God's Promise and our Response* (1983.); Njemačka biskupska konferencija, *Frieden und Sicherheit* (1981.).

56 Usp. PAVAO VI., *Octogesima adveniens. Apostolsko pismo prigodom 80. obljetnice enciklike Rerum novarum* (14. VI. 1971.) .), Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, 1991. (dalje: OA), br. 4.

57 Ovdje se ne možemo upuštati u pojedinosti vezane uz teologiju oslobođenja.

58 PAVAO VI. spominje u br. 4 svoja putovanja u Latinsku Ameriku (1960.) i Afriku (1962.) prije nego je postao Papa, no zasigurno su na njega utjecala i putovanja u Svetu Zemlju i Indiju, oba 1964. godine.

59 PAVAO VI., PP, 26.

60 Usp. PAVAO VI., PP, 26.

kao "divovski razvitak biblijske usporedbe o bogatašu i siromahu Lazaru".⁶¹ Istina, sukladno tradiciji Crkve, Ivan Pavao II. također veliča siromaštvo u duhu i podsjeća na obvezu bogatijih pomagati ljude u potrebi od svojih dobara, i to ne samo od svojega suviška nego također od vlastitih sredstava nužnih za uzdržavanje života.⁶² Međutim, to ga ne sprečava da poduzme analizu uzroka siromaštva, gotovo emocionalno ocrta njegove dramatične razmjere i predloži smjernice za eliminiranje nejednakosti i siromaštva među pojedincima i narodima koji ne proizlaze iz naravnih različitosti osoba nego iz mehanizama sustava.

Prema Ivanu Pavlu II., uzroci krize etičkoga su karaktera jer je suvremeni svijet "daleko od objektivnih zahtjeva moralnoga reda, [od prijekih potreba pravednosti] i još više od društvene ljubavi" i očituje se u konzumerističkoj civilizaciji u kojoj jedni obiluju viškovima dobara, dok većina drugih pati od siromaštva, suočena sa smrću svojih građana zbog gladi i neishranjenosti. "Pojava o kojoj govorimo toliko se proširila da stavlja u pitanje financijske, novčarske, proizvodne i trgovačke strukture i mehanizme koji vladaju svjetskom ekonomijom služeći se različitim političkim pritiscima. Sve te strukture i mehanizmi pokazuju se uglavnom nesposobnima za sređivanje nepredvidivih društvenih prilika, koje su baštinjene od prošlosti, kao i za izlaženje ususret žurnim izazovima i etičkim zahtjevima sadašnjeg trenutka. Podvrgavajući čovjeka pritiscima koje je sam čovjek stvorio, ubrzano razarajući energetske i materijalne zalihe, upropašćujući prirodni okoliš, te strukture neprestano šire područja bijede, a zajedno s bijedom širi se tjeskoba, nezadovoljstvo i gorčina."⁶³ Štoviše, ti mehanizmi funkcioniraju gotovo po zakonu automatizma, iako njima upravljaju ljudi, tako uvećavaju jaz između bogatih i siromašnih jer ekonomski, financijski i društveni mehanizmi povećavaju bogatstvo jednih i bijedu drugih. Stoga ti "mehanizmi, koji su izravno ili neizravno u rukama razvijenijih zemalja, samim svojim načinom djelovanja pogoduju probojima onih kojima stoje na raspolaganju, ali na kraju guše ili uvjetuju ekonomije manje razvijenih zemalja... [T]akvi mehanizmi mogu pove-

61 IVAN PAVAO II., Enciklika *Redemptor hominis – Otkupljeni čovjek* (4. III. 1979.), Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, 1991. (dalje: RH), br. 16.

62 Vidi IVAN PAVAO II., SRS, 31; vidi također: *Discorso durante la visita alla Favela vidigal, Rio de Janeiro*, 02. VII. 1980, u: www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/speeches/1980/july/documents/hf_jp-ii_spe_19800702_vidigal-brasile_it.html;

63 IVAN PAVAO II., RH, 16. Tekst u zagradama ispušten je u navedenom hrvatskom prijevodu.

ćati bogatstvo bogatih i pojačati siromaštvo siromašnih. Pojava takozvanog Četvrtog svijeta potvrdila je takvo predviđanje.”⁶⁴

Papa vidi to neuravnoteženo stanje suvremenoga svijeta kao “veliku dramu” koja zahtijeva “hrabra i stvaralačka rješenja u skladu s izvornim ljudskim dostojanstvom”.⁶⁵ Takvo stanje nije nastalo samo po sebi, nego se zajedno s industrijalizacijom razvijao i sustav nepravednosti i štete koji je vadio u nebo za osvetom, a promicao ga je liberalnopolitički sustav koji je favorizirao vlasnike kapitala, dok je radnika tretirao tek kao instrument proizvodnje. Ni suvremeno doba nije bitno drukčije, nego “razni sistemi ideologije ili vlasti, a i novi međusobni odnosi koji su nastali na različitim razinama društvenoga života, *podržavaju i dalje flagrantne nepravde ili su stvorili nove.*” Ta nepravedna stanja prisutna su i u industrijski razvijenim zemljama i u onima gdje još uvijek prevladava zemljoradnja.⁶⁶ Prije spomenuta kreativna rješenja, bilo da je riječ o trgovinskom sektoru bilo o raspodjeli i kontroli bogatstva, dio su “neizbježne reforme struktura ekonomskog života”.⁶⁷ Nužnost reformi proizlazi iz razvoja na tehnološkom, ekonomskom i političkom planu koji je sa sobom donio mnoge nove čimbenike, kao što su: širenje automatizacije u proizvodnom procesu, porast cijena energenata i repromaterijala, ograničenost prirodnih resursa i velika zagađenost okoliša te emancipacija naroda koji su stoljećima bili podčinjeni a sada traže jednakopravnost u odlučivanju na međunarodnoj razini. “Ti novi uvjeti i zahtjevi traže preobrazbu i preuređenje današnjih ekonomskih struktura, kao i preraspodjele rada.” Iako će te promjene možda donijeti sa sobom neke negativne posljedice, pogotovo u razvijenom svijetu, one mogu “donijeti također olakšanje i nadu za milijune osoba koje sada žive u sramotnoj i nedostojnoj bijedi.”⁶⁸

Papa Benedikt XVI., izravno se nadovezujući na misao Pavla VI., povezuje pitanje siromaštva s pitanjem razvoja. Polazeći od uvjerenja da nerazvijenost nije rezultat samo materijalnih danosti nego također izraz čovjekove volje, misli i neadekvatnih međuljudskih odnosa,⁶⁹ Papa upozorava na pogubne učinke suvremenih ekonomskih procesa koji povećavaju razliku između bogatih i siromašnih, i u odnosima između razvijenih i nerazvijenih zemalja i unutar samih razvijenih ze-

64 IVAN PAVAO II., SRS, 16.

65 IVAN PAVAO II., RH, 16.

66 IVAN PAVAO II., *Laborem exercens – Radom čovjek. Enciklika o ljudskom radu* (14. IX. 1981.), Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, 1991. (dalje: LE), br. 8. Naglasak u originalu.

67 IVAN PAVAO II., RH, 16.

68 IVAN PAVAO II., LE, 1.

69 Usp. BENEDIKT XVI., CV, 19.

malja.⁷⁰ Te pojave nisu rezultat ekonomije kao takve,⁷¹ nego su izraz ekonomskih, socijalnih, političkih i kulturnih danosti.⁷² Stoga borba protiv gladi, kao najizrazitijeg oblika siromaštva, zahtijeva reformu institucionalnog sustava jer "glad ne ovisi toliko o materijalnoj oskudici koliko o oskudici socijalnih resursa, među kojima su daleko najvažniji oni institucionalni. Drugim riječima: nedostaje sustav ekonomskih institucija koji bi mogao zajamčiti redoviti, a u pogledu prehrabene vrijednosti i primjeren pristup hrani i vodi..."⁷³ Potrebno je usmjeravati globalizacijske procese, koji sami po sebi nisu ni dobri ni zli, te "ispraviti smetnje u funkcioniranju, među njima i one ozbiljne, koje rađaju novim podjelama među narodima i unutar narodâ te poraditi na tome da se preraspodjela bogatstva ne odvija kroz preraspodjelu ili čak još veći porast siromaštva."⁷⁴

3. Djelovanje Crkve u osiromašenom društvu

Nakon prikaza razvoja crkvenoga učenja u pogledu siromaštva, odgovor na pitanje postavljeno u ovom izlaganju više je nego jasno. Djelovanje Crkve u osiromašenom društvu ide prema integralnom razvoju koji uključuje svakoga čovjeka i cjelokupnog čovjeka, s cjelokupnom njegovom stvarnošću.⁷⁵ Međutim, ako je pravac djelovanja i jasan, ostaje pitanje što Crkva treba činiti u konkretnom društvu, u ovom slučaju bosansko-hercegovačkom? Jer socijalno učenje Crkve po svojoj je naravi usmjereno na djelovanje.⁷⁶ K tome, kako je već spomenuto, Pavao VI. napominje da nije zadaća Pape, nego lokalnih kršćanskih zajednica, "da svaka u svojoj zemlji objektivno raščlani postojeće stanje, da ga razjasni u svjetlu neizmjenjivih riječi evanđelja, da crpi u socijalnom nauku Crkve [načela promišljanja, norme prosuđivanja i smjernice za djelovanje]... Spada na kršćanske zajednice da svaka za sebe utvrdi izbore i obveze za izvedbu društvenih, političkih i gospodarskih preobrazbi što su u mnogim slučajevima očito hitne i nužne."⁷⁷ Teologija i teolog imaju u tome pogledu specifičnu zadaću promišlja-

70 Usp. BENEDIKT XVI., CV, 22.

71 Usp. BENEDIKT XVI., CV, 31.

72 Usp. BENEDIKT XVI., CV, 21, 23-26.

73 BENEDIKT XVI., CV, 27.

74 BENEDIKT XVI., CV, 42.

75 Usp. PAVAO VI., PP, 14.

76 Usp. ZBOR ZA KATOLIČKI ODGOJ, *Socijalni nauk Crkve u svećeničkom obrazovanju* (30. XII. 1988.), Marijan VALKOVIĆ, 630.

77 PAVAO VI., OA, 4. Tekst naveden u zagradi je ispušten u prijevodu koji se nalazi u Marijan VALKOVIĆ, *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*.

nja stvarnosti u svjetlu navedenih izvora. Određivanje smjernica za djelovanje, utvrđivanje izbora i obveza za provedbu promjena zadaća je onih koji vode kršćansku zajednicu, prije svega biskupa, a s njima u suradnji i župnika. Stoga cilj ovoga promišljanja nije razrada pastoralnog programa i taksaktivno navođenje koraka koje bi Crkva trebala poduzeti u ovome društvu, nego prije svega traganje za misaonim horizontom unutar kojega bi Crkva, njezini predvodnici i svi vjernici, trebali promišljati društvenu stvarnost, formulirati ciljeve i poduzimati inicijative za promjenu te stvarnosti. Napominjem da činjenicu osiromašenja ovoga društva, koje se dogodilo kroz ratna razaranja i pljačku, privatizaciju nekadašnje društvene imovine, korupciju i druge načine bogaćenja malog broja privilegiranih ljudi te osiromašenja najvećeg dijela društvenih slojeva, ovdje neću posebno dokazivati, nego je uzimam kao stvarnost.⁷⁸

Imajući u vidu različite aspekte stvarnosti vezane uz temu ovoga rada a koje sam definirao u prvom dijelu, držim korisnim i nužnim iznijeti prije svega nekoliko općih postulata bez kojih je teško definirati misaoni horizont za djelovanje Crkve, što nam je ovdje cilj.

1. Bosansko-hercegovačko društvo nije jednostavno siromašno društvo, ono je osiromašeno. Stanje u kojem se nalaze građani ove zemlje, iako je jednim dijelom posljedica ratnih razaranja, daleko je više rezultat djelovanja pojedinaca i skupina koji su smišljeno i promišljeno uništavali i pljačkali imovinu pojedinaca i poduzeća tijekom rata, a u poslijeratnom razdoblju kroz nepravedne zakone i korumpirani politički sustav proveli privatizaciju društvene i nacionalizirane imovine, čime se jedan mali broj ljudi enormno obogatio, dok je velik dio stanovništva osiromašio i ostao bez mogućnosti zapošljavanja ili primanja plaće za svoj rad.
2. Iako je takva politika nerijetko usmjeravana protiv pripadnika manjinskih naroda na određenom području fragmentiranog političkog ustrojstva ove zemlje, konačni rezultat je ipak osiromašenost svih njezinih građana tako da je produbljivanje jaza između malog broja bogatih i velikog broja siromašnih prisutno u cijeloj zemlji, a ne samo u pojedinim etničkim skupina-

⁷⁸ Iako metodologija socijalnog nauka pretpostavlja tri elementa – sagledavanje stvarnosti, prosuđivanje i djelovanje – ovdje izostavljam prvi element budući da je rad pripremljen u sklopu kolokvija na KBF-u u Sarajevu gdje su kao zasebna izlaganja obrađene teme ekonomskih i društveno-političkih uzroka siromaštva u Bosni i Hercegovini.

ma. Stoga se važnim čini napraviti razliku između “zajednice” i “društva” jer se djelovanje Crkve ne smije ograničiti isključivo na život jedne zajednice, nego mora biti usmjereno prema cijelome društvu. Pripadnost Katoličkoj crkvi u BiH se najvećim dijelom podudara s pripadnošću hrvatskoj narodnoj zajednici, kao što je slučaj i s druge dvije vjerske zajednice i druga dva naroda. Međutim, iako je to društvo osiromašeno u ime pojedinoga naroda, vjerske zajednice moraju djelovati prema cjelokupnom društvu jer su i uzroci siromaštva izrasli iz cjelokupne društvene stvarnosti.

3. Cjelokupna crkva mora djelovati u borbi protiv siromaštva i daljnjeg osiromašivanja ovoga društva. Pri tome treba imati u vidu da stvaranje pravednoga društva nije zadaća Crkve nego države. Crkva ima svoju specifičnu zadaću u tome pogledu, a ona se sastoji u davanju doprinosa racionalnoj argumentaciji, pročišćavanju razuma, etičkoj formaciji i buđenju moralnih snaga bez kojih nije moguće niti uspostaviti niti dugoročno održavati pravedne strukture.⁷⁹ A kada je riječ o konkretnom zauzimanju za pravedno uređenje društva, vjernici laici su pozvani da svoju vjeru učine djelatnom u društvenoj stvarnosti.⁸⁰

Imajući u vidu te postulate, pokušat ću definirati one elemente za koje držim da su nužno potrebni Crkvi u BiH kako bi mogla vršiti svoje poslanje “pročišćavanja razuma” i “buđenja moralnih snaga” u ovom društvu.

3.1. “Dajte im vi jesti” (Mk 6,37)

Direktna pomoć ljudima na ublažavanju bijede i siromaštva bila je konstanta i bitni dio crkvenog djelovanja od samih početaka pa do danas. Iako smo u prethodnom dijelu mogli ustanoviti da je u crkvenom učiteljstvu s vremenom došlo do pomicanja naglaska glede odnosa prema siromaštvu, ipak je sastavni dio toga učenja ostala obveza praktičnog odjelotvorenja kršćanske ljubavi (*caritas*) koja traži da se pomogne bližnjem u nevolji. Ta obveza ne proizlazi tek iz mogućnosti da se nekome pomogne, nego se odnosi čak i na sredstva nužna za život. Papa Ivan Pavao II. sazeo je praksu i učenje Crkve na sljedeći način: “Tako je sastavni dio *naučavanja* i najranije *prakse* Crkve

⁷⁹ Usp. BENEDIKT XVI., Enciklika *Deus Caritas est – Bog je ljubav* (25. XII. 2005.), Zagreb, 2006., (dalje DCE), br. 28a.

⁸⁰ Usp. BENEDIKT XVI., DCE, 29.

uvjerenje da su po svome poslanju ona sama, njezini službenici i svaki njezin član obvezni ublažavati bijedu patnika, bili oni blizu ili daleko, i to ne samo od svoga 'viška' nego i od 'nužnoga'. Suočeni s primjerima bijede ne smijemo prednost davati suvišnom nakitu crkava i skupocjenim predmetima bogoštovlja; naprotiv, mogla bi biti i obveza da se takvi predmeti otuđe kako bi se potrebnima dao kruh, piće, odjeća i stan. Kao što je već naglašeno, ovdje nam se – u okviru prava vlasništva – pokazuje 'ljestvica vrednota' između 'imati' i 'biti', osobito kad se 'imati' nekih može ostvarivati na štetu 'biti' tolikih drugih."⁸¹

3.2. Kritika struktura

Za razliku od prijašnjih vremena, kada se siromaštvo moglo direktnije povezati s natprirodnim uzrocima kao što su poplave, suše i bolesti ili s osobnim razlozima kao što je lijenost, danas je sve očitiije da siromaštvo i osiromašenje dolaze kao rezultat ustroja političkih, ekonomskih, kulturnih i društvenih struktura. Čak je i razvijeni demokratski svijet tako ustrojen da omogućava bogatim zemljama, kao i pojedincima u njima, da se zahvaljujući ekonomskim zakonitostima sve više bogate, dok istodobno raste i broj siromašnih, što smo vidjeli da se uzima kao stvarnost i u analizi crkvenog učiteljstva. Stoga je kritika postojećih i zauzimanje za izgradnju pravednijih struktura društvenoga života jedan od bitnih elemenata u borbi protiv siromaštva. Međutim, Crkva mora sebi posvijestiti i duboko proživljavati činjenicu siromaštva i patnje jer kako je s pravom primijetila Monika K. Hellwig, "kršćanska kritika društvenih struktura počinje pozornim primjećivanjem patnje, posebno masovne patnje, i utvrđivanjem njezinih uzroka".⁸²

Kritika struktura i traženje uzroka siromaštva za Crkvu je uvijek delikatan i nimalo lagan zadatak iz najmanje triju razloga. Prvi razlog leži u činjenici da strukture nisu tek neka neosobna stvarnost koja živi sama po sebi, nego su s njima uvijek povezane osobe koje ih kreiraju i održavaju. Stoga je teško poduzeti jasnu i elokventnu kritiku struktura, a da se s druge strane ne nađu konkretne osobe koje će kritiku struktura shvatiti kao kritiku njih samih. Drugi razlog je taj što je Crkva u svojem djelovanju upućena na određene strukture te se kritika istih uvijek može odraziti uskraćivanjem podrške crkvenom djelovanju na određenim područjima. Treći razlog se tiče vlastite vjerodostojnosti,

⁸¹ IVAN PAVAO II., SRS, 31.

⁸² Monika K. HELLWIG, „Catholic Social Teaching: An Inter-disciplinary Challenge to Catholic Universities”, *Journal of Catholic Social Thought*, 1 (2004.), 11.

a koji je III. sinoda biskupa formulirala na sljedeći način: "Ako Crkva mora svjedočiti o pravdi, ona priznaje da svaki onaj koji se usuđuje ljudima govoriti o pravdi, mora najprije biti sam pravedan u njihovim očima. Moramo dakle ovdje brižljivo ispitati sam način djelovanja, posjedovanja i stil života u Crkvi."⁸³

Jedan od najpoznatijih primjera kritike struktura jesu različite teologije oslobođenja (latinsko-američka, azijska, crnačka, feministička) koje napuštaju Bonhoefferovu dvojbu u susretu s nevjerujućim svijetom izraslim iz prosvjetiteljstva i njegovim pitanjem "kako navijestiti Boga u svijetu koji je postao punoljetan (*mündig*)?" te ga postavljaju u kontekstu svijeta "ne-osoba" i pitaju se "kako naviještati Boga kao Oca u jednom nehumanom svijetu? Kako ćemo reći 'ne-osobama' da su one Božji sinovi i kćeri?"⁸⁴ Ne možemo ovdje ulaziti u doktrinarna pitanja vezana uz teologiju oslobođenja, njihove stranputice i zastranjenja, no ipak na primjeru latinsko-američke Crkve možemo vidjeti važnost "zamjećivanja masovne patnje" i traženja njezinih uzroka. To zamjećivanje masovne patnje i identifikacija s velikim mnoštvom patnika nije rodilo samo teologiju oslobođenja u likovima poput Gutierrez, Sobrina i Boffa nego je također izrodilo bazične crkvene zajednice ili CELAM Medellina i Pueble. Ali iznad svega, to poistovjećivanje sa siromašnima i obespravljenima izrodilo je nadbiskupa Oscara Romeira. Konačno, iz toga zamjećivanja i suživljavanja izrasli su koncepti koji su, pročišćeni i doručeni, ušli u dokumente crkvenoga učiteljstva pod nazivom "opredjeljenje ili povlaštena ljubav za siromašne"⁸⁵ i "strukture grijeha".⁸⁶

Iza ta dva pojma egzistiraju dvije različite skupine ljudi. Iza prvoga se nalazi svijet "ne-osoba" koje su podvrgnute patnji i bijedi i koje zahtijevaju našu povlaštenu ljubav i opredjeljenje. Iza drugoga pojma se također nalazi jedan, istina manji, svijet osoba i njihovih osobnih grešnih čina. Te osobe "takve strukture stvaraju, učvršćuju i otežavaju da se one uklone. I one se tako osnažuju, šire i postaju izvorom drugih grijeha pri čemu negativno utječu na ponašanje ljudi."⁸⁷ Stoga Crkva, vršeći svoje poslanje "pročišćavanja razuma" i "buđenja moralnih snaga" mora biti spremna kritizirati i prokazivati nepravedne strukture i sustavnu nepravdu koju one proizvode, ne zaboravljajući pri tome da

83 TREĆA SINODA BISKUPA, *Pravda u svijetu*, Marijan VALKOVIĆ (ur.), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, 1991., 400.

84 Gustavo GUTIERREZ, "The task and content of liberation theology", 28.

85 IVAN PAVAO II., SRS, 42.

86 IVAN PAVAO II., SRS, 36.

87 IVAN PAVAO II., SRS, 36.

je naviještanje važnije od prokazivanja.⁸⁸

Međutim, izgradnja pravednijega društva i razgrađivanje “struktura grijeha” ne iscrpljuje se niti se može postići samo i isključivo kritikom i transformacijom tih struktura. Transformacija struktura grijeha u “strukture solidarnosti”⁸⁹ nije moguća bez osobnoga obraćenja koje uključuje promjenu načina života, ponašanja i mentaliteta.⁹⁰ Iako se taj zahtjev i potreba mogu odnositi prije svega na one koji su odgovorni za živote drugih, djelotvorna razgradnja “struktura grijeha” nužno zahtijeva i promjenu mentaliteta i ponašanja svakoga pojedinca. Dva najkarakterističnija oblika ponašanja koji, prema učenju Ivana Pavla II., pridonose izgradnji i učvršćivanju tih struktura, naime pohlepa za dobitkom i žeđ za vlašću,⁹¹ nisu svojstveni samo onima koji sudjeluju u politici ili tome teže niti pak samo onima koji posjeduju poduzeća ili se nalaze na upravnim mjestima. Sve razine društva mogu, i nerijetko sudjeluju, u izgradnji struktura grijeha kroz cijeli niz pojedinačnih čina koji su prije svega izraz pohlepe za dobitkom pod svaku cijenu. Spomenimo tek mito i korupciju kao izraz spremnosti podržavanja nepravednih struktura s namjerom ostvarenja vlastitoga cilja pod svaku cijenu. Posebno je zabrinjavajuća činjenica koja govori da su mito i korupcija, nakon političke i administrativne korumpiranosti, najzastupljeniji u školstvu i zdravstvu.⁹² No nisu rijetka ni nastojanja pojedinaca i skupina iz najširih društvenih slojeva koja su u biti izričaj žeđi za vlašću i namjere da se vlastita volja nametne drugome. U bosansko-hercegovačkom društvu posebno je problematičan odnos prema osobama i skupinama koje se razlikuju po nacionalnoj i/ili vjerskoj osnovi.

3.3. Osnažiti narod

Gledajući iz perspektive crkvenoga poslanja na socijalnom području, nastojanje i borba za ostvarenje pravednijega društva, što uključuje i veću participaciju širokih slojeva u blagodatima društva te smanjivanje broja siromašnih, dužnost je vjernika laika.⁹³ Isto tako se u novije vrijeme naglašava da svaki narod i svaki pojedinac mora biti arhitekt svojega vlastitog razvoja i time snositi prvotnu odgovornost jer “svatko, bez obzira na utjecaje kojima je podložen, ostaje glavni

⁸⁸ Usp. IVAN PAVAO II., SRS, 41.

⁸⁹ Usp. KSNC, 193.

⁹⁰ Usp. IVAN PAVAO II., SRS, 38.

⁹¹ Usp. IVAN PAVAO II., SRS, 37.

⁹² Usp. Srđan BLAGOVIČANIN, “Korupcija u BiH”, u: www.ti-bih.org/documents/04-08-2009/Korupcija_u_BiH.pdf

⁹³ Usp. BENEDIKT XVI., DCE, 29.

tvorac svojega uspjeha ili svojeg promašaja”.⁹⁴ Siromašni nisu, dakle, puki objekt milosrđa bogatijih. Odatle proizlazi da djelovanje Crkve u osiromašenom društvu nužno zahtijeva predani angažman vjernika laika, prije svega onih najsiromašnijih, u borbi za ostvarenje pravednijega društva, što je preduvjet za smanjenje siromaštva. Kada je, dakle, riječ o razvoju, organizirano djelovanje Crkve u osiromašenom društvu znači da je uloga hijerarhije utjecati na razmišljanje vjernika laika i probuditi u njima potrebne moralne snage s ciljem da budu aktivni subjekti koji će se zauzimati za izgradnju pravednijeg društva, ne iz bilo kojih razloga, nego prije svega iz zahtjeva koji proizlaze iz vjere i poslanja u svijetu koje im vjera nameće.

Međutim, problem s kojim se Crkva u BiH susreće, a to nije specifično crkveni problem, nego se tiče cjelokupnog društva, može se izreći na način koji je Paul Collier dijagnosticirao u jednom drugom kontekstu gdje kaže da je “razvoj pitanje davanja nade običnim ljudima da će njihova djeca živjeti u društvu koje ide ukorak s ostatkom svijeta. Uzmi im tu nadu, i nadareni ljudi neće trošiti svoje energije za razvoj svojega društva, nego na to kako da iz njega pobjegnu.”⁹⁵ Može li i kako Crkva u BiH vratiti odnosno pružiti nadu čovjeku na ovim prostorima?

Najteži oblik osiromašenja ove zemlje dogodio se upravo na taj način što tijekom posljednja dva desetljeća velik broj nadarenih ljudi nije tražio način kako pridonijeti razvoju svojega društva, nego kako iz njega pobjeći, što dodatno potkopava temelje razvoja i same mogućnosti da se ima realnu nadu u bolja vremena. Razlozi za to su mnogobrojni, a spomenut ćemo samo neriješena društveno-politička pitanja u poslijeratnom razdoblju, neefikasan državni sustav uspostavljen Daytonskim sporazumom, iznimno loše gospodarsko stanje i nedostatak radnih mjesta.

Osim tih izvanjskih čimbenika, posebnu pozornost zavređuje jedan čimbenik unutarcrkvenoga života a odnosi se na pasivnost vjernika laika kada je u pitanju zauzeto djelovanje kršćana na području društvenoga života. Ta je pojava dobrim dijelom rezultat i nasljedstvo bivšeg komunističkog režima. Zbog višedesetljetnog pritiska i zastrašivanja vjernika te prisvajanja politike u isključivu nadležnost partije, vjernik je “prestao politički razmišljati, shvatio je da to nije za njega i povukao se; tražio je način svojega života i društvenoga angažmana

⁹⁴ PAVAO VI., PP, 15. Vidi također 77.

⁹⁵ Citirano u prikazu knjige Paula COLLIERA, *The Bottom Billion: Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done About It*, u *First Things*, (Prosinac 2007.), 66.

mimo svake politike”.⁹⁶ Konfrontiranje s politikom je prepušteno isključivo hijerarhijskom dijelu Crkve koji je, u okvirima mogućega, pokušavao izboriti određene promjene ili zaštitu vjernika i vjerskih vrednota. Međutim, taj stav nije se bitno izmijenio ni nakon uvođenja višestranačkog i, uvjetno rečeno, demokratskog društvenoga poretka, što je dijelom prouzročeno brutalnim ratnim i poratnim događanjima kada je hijerarhija ponovno bila jedina u mogućnosti usprotiviti se zlu koje je vladalo ovim prostorima. K tome valja spomenuti i specifičan stil pastorala na ovim područjima u kojem je župa još uvijek shvaćena kao administrativno-upravna jedinica unutar eklezijalnoga i društvenog uređenja koje podsjeća na nekada postojeći svijet zapadnog kršćanstva. Kao takva, ona je isključiva briga župnika, dok aktivni vjernik laik ispunja svoje vjerske obveze sudjelovanjem u euharistiji i davanjem svojega doprinosa za materijalne potrebe crkve.

Djelovanje Crkve u osiromašenom društvu stoga treba biti usmjereno prema oživljavanju naroda u smislu izgrađivanja svijesti o sebi kao subjektu djelovanja, i u Crkvi i u društvu, te nužnosti vlastitoga angažmana u borbi za ostvarenje pravednijega društva. Djelovanje u tome pravcu nije akcidentalno niti posredničko za ostvarenje nekog izvanjskog cilja, nego spada u samu bit života i djelovanja Crkve kao naroda Božjega koje se ostvaruje u slavljenju euharistije i naviještanju Božje riječi.⁹⁷ Drugim riječima: da bi Crkva imala što ponuditi i dati svijetu, uključujući i borbu protiv siromaštva, ona mora aktivirati i osloboditi onaj potencijal života koji je u njoj prisutan po Kristovu pashalnom otajstvu i poslanju Duha Svetoga. Crkva, dakle, prije svega mora biti Crkva. Ostvarenje toga cilja zasigurno nije jednostavno u društvenim okolnostima opterećenima ne samo posljedicama komunističkoga režima, o kojima smo malo prije govorili nego također globalnog utjecaja sekularizacije koja potiskuje vjerska uvjerenja u sferu privatnoga života. Međutim, usprkos poteškoćama, taj cilj mora biti izazov Crkvi u BiH za čije će ostvarenje svi zajedno tražiti načine i sredstva. Početak pravednijega svijeta sastoji se u tome da svi zajedno iznova otkrijemo bogatstva i značenje euharistije i doživimo riječ Božju kao živu riječ upućenu nama u našim konkretnim egzistencijalnim

⁹⁶ Bono Zvonimir ŠAGI, „Kršćanin u politici“, *Svesci*, 70-73 (1991.), 89.

⁹⁷ O ulozi euharistije i naviještanja riječi Božje, s aspekta prezbiterijske službe, vidi SPAJIĆ, „Prezbiterijska služba i socijalno poslanje Crkve“, 201-227.

okolnostima.⁹⁸

Umjesto zaključka

Djelovanje Crkve u osiromašenom društvu svojevrsni je Mihaelov rat na zemlji protiv Zmaja i anđela njegovih (usp. Otk 12,7). Namjera Zmaja bijaše progutati Dijete čije će javno djelovanje označiti ispunjenje Izaijina proročanstva o naviještanju Radosne vijesti siromasima, oslobođenju zarobljenicima, vraćanju vida slijepima, proglašenju slobode potlačenima i vremenu milosti Gospodnje (usp. Lk 4,18-21). To kraljevstvo Božje, koje je Isus navijestio, prisutno je u ovome svijetu po Crkvi koja je vidljiva po euharistiji. U euharistiji se okuplja kršćanska zajednica, hrani se Riječju i Tijelom Kristovim kako bi mogla živjeti i svjedočiti Božju pravednost posred ovozemaljskih nepravednih odnosa. U tome kontekstu želim istaknuti primjer već spomenutog salvadorskog nadbiskupa Oscara Romera kao moguću paradigmu djelovanja Crkve u jednom suvremenom osiromašenom društvu.

U liku nadbiskupa Romera susrećemo jedinstven primjer povezanosti i isprepletenosti suživljavanja sa siromašnima i obespravljenima, naviještanja Božje riječi, slavljenja euharistije i osobnog svjedočenja. Dan prije nego će biti ubijen, 23. ožujka 1980. godine, slavio je euharistiju u katedrali Presvetog Srca Isusova. U propovijedi, koja je trajala gotovo dva sata, branio je pravo Crkve da osvjetljuje socijalno, političko i ekonomsko stanje u svjetlu Božje riječi. Na kraju je pozvao Nacionalnu gardu da prestane ubijati svoje sugrađane i da odbije izvršavati takve zapovijedi. Propovijed je završio riječima: „U ime Boga i u ime ovoga trpećeg naroda, čiji se krici svakoga dana sve bučnije uzdižu k nebu, ja vas molim, ja vas preklinjem, ja vam naređujem u ime Boga: zaustavite represiju!“ Sutradan, pri kraju napornog radnoga dana, pošao je na ispovijed i, usprkos savjetima da ne ide slaviti misu u bolnicu, jer je to bilo oglašeno u javnosti, nadbiskup je ipak bio na oltaru. Nakon kratke propovijedi i poziva na molitvu vjernih, odjeknuo je pucanj i nadbiskup Romero je ubijen.⁹⁹ Umjesto prikazanja darova za Kristovu žrtvu na oltaru, prinesen je njegov život kao svjedočanstvo povlaštene ljubavi za siromašne.

⁹⁸ Za iskustvo povezanosti euharistije i socijalne pravde, vidi Margaret SCOTT, *The Eucharist and Social Justice*, New York – Mahwah, NJ, 2009. S obzirom na iskustva čitanja Biblije u malim zajednicama i traganja za socijalnom pravednošću, vidi Gerald WEST, "The Bible and the Poor", Christopher ROWLAND (ur.), *The Cambridge Companion to Liberation Theology*, Cambridge, 1999., 129-152.

⁹⁹ Thomas BOKENKOTTER, *Church and Revolution. Catholics in the Struggle for Democracy and Social Justice*, New York, 1998., 528.

Suživljavanje sa siromašnima i obespravljenima čini se nužnim i bitnim da bi Crkva bila vjerna svojem poslanju u svijetu. Gledajući iz perspektive pomoći tim skupinama ljudi, Crkva je neprestano suočena s nužnošću upućenosti na državu i bolje stojeće društvene krugove radi pribavljanja sredstava kojima će pomoći siromašnima. Ona je na određeni način neprestano prisiljena hodati po tankoj žici koja razgraničava svijet siromašnih od svijeta bogatih. Iz toga se rađa i stalna opasnost da se prikloni jednom ili drugom svijetu. Međutim, Crkva je inkluzivna i u njoj svoje mjesto moraju naći i bogati i siromašni, baš kao što Isus, usprkos ljubavi prema siromašnima, nije zapriječio bogatima put do sebe. Upravo zbog toga je potrebno da se iz suživljavanja sa siromašnima i obespravljenima neprestano rađa „opredjeljenje ili povlaštena ljubav za siromašne“ (SRS, 42) koje će Crkvu činiti vjernim svjedokom Isusa Krista u svijetu sve više podijeljenom na bogate i siromašne. To suživljavanje će joj omogućavati, ne da hodi po tankoj žici između četiri svijeta (razvijeni, u razvoju, nerazvijeni, siromašni unutar razvijenoga svijeta) ili da bude most među njima, nego da *bude jedan novi svijet* kojem je „Gospodin... ostavio zalag te nade i popudbinu toga putovanja: sakrament vjere u kojem se plodovi prirode što ih je čovjek uzgojio pretvaraju u njegovo slavno Tijelo i Krv. To je večera bratskog zajedništva, anticipacija nebeske gozbe.“¹⁰⁰

THE MISSION OF THE CHURCH IN AN IMPOVERISHED SOCIETY: ALMS OR INTEGRAL DEVELOPMENT?

Summary

The special place that the poor should have in the life of the believer and in the Church has its roots in the Old Testament. Jesus also gave the poor special consideration through individual interaction and through his teachings, making the relationship with the poor a criterion for the Last Judgment (cf. Mt, 25). Throughout history, the Church has given special consideration to the needs of the poor and to the alleviation of their plight. Yet the mission of the Church in an impoverished society represents a different challenge, since poverty in this situation is not something that has simply happened to people. On the contrary, poverty has resulted from the actions of individuals and groups that have systematically impoverished the broad mass of people and society. The purpose of this article is to undertake an inquiry into the possible direction of Church actions in the impoverished society of Bosnia and Herzegovina. Impoverishment is treated as a given fact and the article does not set out to establish that this is an impoverished society. The author examines the Church's teaching on poverty and her relationship to the poor, distinguishing four periods according to the different empha-

¹⁰⁰ DRUGI VATIKANSKI SABOR, GS, 38.

ses of the Magisterium in teaching about poverty. The historical review gives a clear answer to the question posed in the title: Church actions should be directed toward promoting integral human development, but the giving of alms remains a constitutive part of her mission. In the final section, the author formulates three general tasks for the Church: 1) material help for the poor; 2) a critique of unjust structures; and 3) empowerment of the people as a subject of action. By formulating these tasks the author does not pretend to formulate a pastoral program, but rather to indicate a theoretical framework for the consideration and determination of practical steps in the pastoral activity of the Church.

Key words: *the mission of the Church, poverty, alms, impoverished society, structures of sin, preferential option for the poor.*

Translation: Zdenko Spajić and Kevin Sullivan